

URBANITET I ANTIURBANE TENDENCIJE

ZORISLAV PERKOVIĆ

Urbanistički zavod grada Zagreba

U radu se razmatra problem operacionalizacije pojma urbanitet. Ukazuje se na njegov urbanistički, sociološki, civilizacijski, ali i kolokvijalni značaj. Posebna se pažnja obraća na tendencije koje ugrožavaju koncept urbaniteta te se u tom smislu ukazuje na relativnost navedenog pojma s obzirom na historijske epohe i različita značenja tog pojma u različitim društvima. Kritički se posebno razmatra karakter Le Corbusierovog promišljanja pojma urbaniteta te svih posljedica do kojih je nekritičko razmišljanje i prihvaćanje takve operacionalizacije dovelo.

Kada sam se u rujnu 1929. vratila u Pariz, ponajprije me je opila moja sloboda. O njoj sam sanjara od djetinjstva, od onog doba kad sam se sa sestrom igrala »velike djevojke«. Pripovijedala sam kako sam kao studentica strastveno priželjkivala tu slobodu. Iznenada, imala sam je! Pri svakoj sam se kretnji divila svojoj laškoći. Ujutro, čim bih otvorila oči, stresla sam se od zadovoljstva, klicala od radosti... S balkona, na petom katu, pogled mi je obuhvaćao platane ulice Denfert-Rochereau i lava od Belforta. Grijala sam se petrolejskom peći koja je neugodno zaudarala, no činilo mi se da taj miris brani moju samoću, i ja sam ga voljela. Kakve li radosti da smijem zatvoriti svoja vrata i provoditi dane zaklonjena od svih pogleda!...

Svojoj sam baki plaća stanarinu i ona se prema meni odnosila isto tako diskretno kao i prema ostalim stanarima. Nitko nije nadzirao moje dolaske i povratke. Mogla sam se vratiti u zoru ili čitati cijelu noć, spavati o podne, ostati između četiri zida neprekidno po dvadeset četiri sata, nenadano sići na ulicu. Za objed bih jela boršč u restoranu »Dominique«, a za večeru bih u »Coupoli« popila šalicu čokolade. Voljela sam čokoladu, boršč, podnevne počinke i neprospavane noći. Naročito sam voljela svoje hirove. Gotovo ništa ih nije ometalo. Radosno sam ustanovila da »ozbiljnost egzistencije«, kojom su mi odrasli punili uši, ne vrijedi mnogo.

(Simone de Beauvoir: *Zrelo doba*, Mladost, Zagreb, 1962., str. 13/14)

DEFINICIJE

Urbanitet spada među pojmove koje nije jednostavno definirati. Pri pokušaju da to učinimo ili upadamo u tautologiju ili definicija ostaje nepotpuna. To, međutim, nikako ne znači da se radi o nečemu nevažnom ili nestvarnom — definicija i nekih drugih važnih pojmova (npr. sreće, slobode, progresa) često izmiče. Osim toga, već samo traženje značenja može nas dovesti do zanimljivih razmišljanja.

Najstarije, danas uglavnom zaboravljeno značenje riječi urbanitet bilo je »uglađenost, pristojnost, profinjenost« (odnosi se na karakteristike gradskih stanovnika, po kojima su se oni razlikovali od seoskih).

Na nedavnoj izložbi »L'urbanité« u Parizu urbanitet je definiran kao »gradski karakter« i kao »kvalitet gradske organizacije koja označuje identitet, povijest, mijenjanja i sukobe grada«.¹ Deveti CIAM u Aix-en-Provence stvar je simplificirao definicijom »urbanitet = raznolikost«.²

Tautološka definicija (npr. urbanitet je gradski karakter, skup kvaliteta svojstvenih gradu ili sl.) ima prednost jer je široka i ništa ne ispušta, ali ostavlja previše mogućnosti individualne interpretacije. Koje su to kvalitete koje su svojstvene gradu?

Želimo li biti konkretniji, vjerojatno ćemo reći da se te kvalitete javljaju prvenstveno u obliku određenog ambijenta i načina života. Množina i gustoća (ljudi, građevina i zbivanja) osnovni su preduvjeti za razvoj urbanih interakcija. Važan je element prisustvo značajnog dijela ljudi i zbivanja u javnom prostoru — i to u razna doba dana. Raznolikost i isprepletenost sadržaja i funkcija ono su što takvo prisustvo stvara i stimulira.

Množina ljudi u gradu dovodi do specifičnosti njihovih susreta i odnosa, pri čemu je bitno to što se većina ljudi međusobno ne poznaje i što su njihovi kontakti fragmentarni i površni. Urbanu sredinu karakteriziraju baš takve situacije, a ne oni odnosi (npr. u obitelji, školi ili radnoj organizaciji) koji su mogući i u gradskoj i u bilo kakvoj drugoj naseobini. Za grad su tipični selektivna društvenost i selektivna integracija, pri čemu je moguće da pojedinac pripada raznim grupama, u njima se angažira različitim intenzitetom, pa čak i igra razne uloge.³

Zbog toga što je jedan od njegovih preduvjeta kvantitet, pojam urbaniteta možemo u potpunosti vezati samo uz velike i srednje gradove. Malim gradovima nedostaje količina, pa time i mnoge bitne urbane kvalitete — iako neki od njih mogu raspolagati drugim značajnim urbanim vrijednostima, na primjer estetskim (i biti u tom pogledu mnogo skladniji od velikih gradova). Ambijent maloga grada može biti prekrasan — ali u njemu je izbor uzak i svi se poznaju.

Jedan od osnovnih, materijalnih elemenata urbaniteta je urbana (komunalna) oprema: popločenje ulica, javna rasvjeta, javni promet, javni zahodi, javni satovi, klupe i sl. Vodovod, kanalizacija, električna i druge energetske instalacije bitni su za život suvremenog grada, ali su danas već toliko rasprostranjeni i drugdje da za grad nisu karakteristični.

Urbanitet je i raspoloživost najrazličitijih usluga, od komunalnih do najosobnijih. Što se više usluga nudi, što je širi njihov dijapazon i vrijeme kad se mogu koristiti, stupanj urbaniteta je viši — i obratno (to je činjenica koju arhitekti i urbanisti, zaokupljeni vizualnim aspektima prostora, često zanemaruju). Kulturne ustanove i kulturna zbivanja također su bitni elementi urba-

¹ *Arhitektura* 174+5/80, Zagreb 1980.

² prema B. Mušiću, *Komunikacija* 20, Beograd 1983. (materijali sa Savjetovanja 1983).

³ Gradovi su puni ljudi s kojima je, s vašeg ili mog stanovišta, ili sa stanovišta bilo koje druge osobe, izvjestan stepen kontakata koristan ili ugodan; ali ne želite da vam se oni upletu u vaš život. A ni oni ne žele da se vi upletete u njihov. — Jane Jacobs, *The Death and Life of Great American Cities*, New York, 1961.

niteta, pa makar ih koristio samo mali dio stanovništva, jer predstavljaju katalizator za druge djelatnosti i zbivanja.

Urbanitet znači i, u izvjesnoj mjeri, zaštićenost od klimatskih faktora — vjetra, sunca, kiše. Poznato je da veći gradovi imaju nešto različitu klimu od svoje okoline, karakteriziranu u prvom redu manje izraženim ekstremima temperature (naročito minimalne), oslabljenim vjetrom i manjom insolacijom. To vrijedi naročito za kompaktno građeni »klasični« grad (u izrazitom su kontrastu npr. stari centar Bologne i vjetrometine »novih naselja«).

Time već dotičemo možda najvažniji element urbaniteta — način izgradnje. No on je toliko značajan i složen da će biti obrađen posebno.

Antiurbane tendencije su, naravno, sve ono što djeluje suprotno urbanitetu: što umanjuje, kvari ili razara gradske kvalitete i karakteristike, pa i ono što se teoretski odnosi negativno prema njima.

DRUŠTVENO-PSIHOLOŠKI ASPEKTI

Interes za urbanitet, koji zadnjih nekoliko godina jača u profesionalnim krugovima i u široj kulturnoj javnosti, posljedica je njegove narušenosti i ugroženosti. U vrijeme kad nije bilo tako (recimo, prije 1950. godine), kad su »urbane kvalitete« bile u gradovima nešto uobičajeno i normalno, taj problem nije postojao pa je i sama riječ urbanitet imala drugo značenje.

Što je to što je narušilo i dalje ugrožava urbanitet? Postoji čitav niz uzroka koje možemo grupirati nasljedeći način:

1. društveno-ekonomska kretanja,
2. tehnološki progres,
3. ideološki stavovi (uključujući naročito ideologiju »modernog urbanizma«),
4. sektorski stručni normativi i neki drugi propisi.

Od društveno-ekonomskih kretanja, najznačajniji utjecaj na grad i život u njemu imaju brza urbanizacija i porast životnog standarda stanovništva. Urbanizacija zapravo nema a priori negativan utjecaj na urbanitet, naprotiv — povećanjem gradskog stanovništva ona daje kvantitet ljudi i zbivanja potreban za razvoj urbane raznolikosti. No problem je u tempu i uvjetima urbanizacije: kad je ona tako nagla da doseljenici sa sela pristižu u grad brže nego što se ranije pridošlice adaptiraju, dolazi do »poseljačenja gradova«, tj. do potiskivanja urbanog ponašanja i načina života, od strane sve veće mase stanovništva s ruralnim navikama. Tako se gradska sredina u izvjesnoj mjeri degradira, spušta na primitivniji nivo.

Poseljačenje gradova pojačava se u situacijama kad urbanizaciju prati ubrzana socijalna promocija došljaka i kad »narodne«, što znači uglavnom seljačke, vrijednosti postaju dominantne u društvu (sve to vrijedi, naravno, za one zemlje koje imaju visok postotak seljačkog stanovništva u ukupnom stanovništvu).

Znakovi poseljačenja naših gradova mnogobrojni su: ako izostavimo one tako evidentne kao što su fizionomije, govor, kretnje i odjeća znatnog dijela

stanovništva (što sociolozi, izgleda, ne registriraju), na nivou socijalnih pojava možemo primijetiti porast značaja rodbinskih veza, jačanje kulta mrtvih, povratak tradicionalnih vjenčanja sa seoskom notom (povorke automobila s trubljnjem i zastavom), rast popularnosti novokomponirane narodne muzike, procvat zavičajnih klubova i regionalnih klanova koji »vladaju« pojednim poduzećima ili ustanovama, strah putnika od propuha u vozilima javnog prometa, itd.

Još jedna negativna posljedica brze urbanizacije je pomak sredstava i pažnje sa održavanja urbanih kvaliteta na nužnu ekspanziju osnovnih gradskih sistema (u prvom redu stambenog fonda, prometne i komunalne infrastrukture). Velika gradilišta dovode, direktno i indirektno, do pada kvalitete gradskog života.

Porast životnog standarda velike mase stanovništva omogućio je da se mnoge parcijalne želje zadovolje bez ulaženja u kompromise, koji su jedna od osnova urbanog načina života. Zelja za nesmetanim stanovanjem i zaštitom obitelji od nepoželjnih utjecaja, na primjer, može se ostvariti u potpunosti samo na račun gradske gustoće i raznolikosti. Rast dimenzija i ekonomskih mogućnosti suvremenih radnih organizacija djeluje slično — one su u stanju da se zatvore u svoju zgradu, ili čak na svoju parcelu, gdje »svojim« radnicima »pružaju sve«, a mogu ih i bolje kontrolirati. Mnoge velike uredske zgrade danas se u tom pogledu bitno ne razlikuju od tvornica (tako se intelektualni rad izjednačuje s fizičkim).

Od tehnoloških inovacija, najveći utjecaj izvršili su automobil i telekomunikacije (televizija, telefon), zapravo njihovo omasovljenje, koje je isto toliko ekonomski koliko i tehnološki fenomen. Grad u kojem je automobil potisnuo javni i pješački promet neizbježno gubi znatan dio urbaniteta. Ipak, masovna upotreba automobila ne može sama po sebi posve umišti urbanitet, bar tako dugo dok joj se ne pridruže veliki građevinski zahvati kojima se želi »riješiti prometni problem«, tj. prilagoditi grad zahtjevima automobilskog prometa. Tamo gdje automobil dominira već od početka, od koncepta (novi gradovi, nova naselja), urbane kvalitete teško da se uopće mogu razviti.

Telekomunikacije smanjuju potrebu za izlaskom iz kuće i direktnim kontaktom među ljudima, pa time smanjuju ukupnu količinu takvih kontakata. Tako opada gustoća, frekvencija, dakle i mogućnost za slučajne susrete; ne nestaje sasvim, ali pada često ispod granice koja gradsku sredinu čini interesantnom. Na taj se način stvara začarani krug, koji prazni gradske ulice naročito navečer — kad na njima možemo naći uglavnom samo omladinu i neke marginalne pojedince. Povlačenje većine stanovništva u stanove dovodi do toga da »noćnog života« ili nema ili se on svodi na ekstreme (po cijeni i po sastavu publike).

Suvremena tehnologija i organizacija građenja, orijentirana pretežno na velike zahvate, teško se prilagođava potrebama stvaranja urbane raznolikosti, za koju su nužni mnogobrojni sitni, netipizirani elementi. Izgradnja »u jednom dahu«, prema jednom projektu narcisoidnog autora, u suprotnosti je s postepenim procesima formiranja i mijenjanja, koji su stvorili najživlje i najprivlačnije gradske ambijente. Rijetki izuzeci potvrđuju opće pravilo.

Prije nego što pređemo na ideološke stavove, osvrnut ćemo se na neke specifične i vrlo značajne aspekte gradskog života, koji su u izvjesnoj mjeri uvje-

tovali stavove o kojima će biti riječ. Simptomatično je već da su u istraživanjima, npr. uzroka urbanizacije, zanemareni ili potcijenjeni neki vrlo važni elementi atraktivnosti grada. Ne dolaze ljudi u grad samo, pa možda ni prvenstveno, radi zaposlenja i obrazovanja (pa makar tako i izjavili u nekoj anketi). Pored toga što su mogućnosti izbora u velikom gradu u gotovo svakom pogledu veće nego u malom gradu ili na selu, bitno je i to što je gradski život zanimljiviji i slobodniji, što je socijalna kontrola manja. Grad karakterizira individualizam u mnoštvu površnih kontakata, moguća autonomija pojedinca je veća, a obiteljska, susjedska, institucionalna i politička represija su manje (manje su mogućnosti prinude u konkretnom i u psihološkom smislu).⁴

Za mnoge, naročito za mlade ljude, odlazak u grad znači napuštanje seoske zajednice i, bar donekle, »otkačenje« od njezinih moralnih normi. Naravno, takve motivacije ne stoje visoko na ljestvici društvenih vrijednosti, pa nije čudno što se u anketama slabo spominju.

Anonimnost i usamljenost u velikom gradu, koje s jedne strane mogu predstavljati psihološki problem, s druge su strane prednost zbog toga što nam omogućuju bijeg od »pozitivnih društvenih vrijednosti« u koje nas »društvena zajednica« želi ukalupiti. Što je grad veći, to je veća sloboda koju on pruža, veća je mogućnost prikrivanja i lutanja. Kome je to potrebno? A kome nije?⁵

Gradovi, kao izvorišta i transmisioni centri novih ideja, kulturnih trendova, mode i raznih promjena u ponašanju ljudi, predstavljaju interesantniji prostor življenja, permanentnu pozornicu na kojoj je čovjek i glumac i gledalac. Oni su oduvijek sadržavali »strane elemente«, preko njih su se prenosili kozmopolitski utjecaji i »bjelosvjetska znanja«. Sve to stvara plodno tlo za razvoj pluralizma pogleda i vrijednosti, nezamislivog u statičnoj i skućenoj seoskoj sredini. U velegradovima, pored kozmopolitiskog javlja se i lokalno, tradicionalno i egzotično — a sve to prati tolerancija koja ide do indiferencije, pa i nezapažanja stvari koje bi se u »provinciji« smatralo šokantnima ili bizarnima.

Naravno, ono što smo do sada spomenuli treba shvatiti vrlo relativno, promatrajući grad u usporedbi sa sredinom u kojoj se on nalazi. Na primjer, život i u najmanjem danskom ili holandskom selu sigurno je daleko slobodniji nego usred 9-milijunskog Teherana, kojim krstare »islamske moralne patrole«. Razlike u kulturi i društvenom sistemu su značajnije nego razlika urbano — ruralno.

Kakvim psihičkim strukturama i ideologijama gradsko šarenilo, s njegovom (relativnom) slobodom i tolerancijom, individualizmom i kozmopolitizmom, ne odgovara? Očito — svim oblicima religijske i puritanske svijesti, svim autoritarnim i kolektivističkim ideologijama, svima onima koji vole jasno strukturirane i kontrolirane situacije. To vrijedi kako za desnu tako i za lijevu stranu

⁴ Gradska džungla, njezina veličina i usamljenost, ima pozitivnu ljudsku vrijednost... Baš zbog toga što je toliko ljudi nagomilano u gradovima, teško je centralnim agencijama kontrole zapaziti sve one koji su drugačiji, ili kontrolirati ih sredstvima prinude. — Richard Sennett, *The Uses of Disorder*, New York, 1970.

⁵ Sfera privatnog života je dragocjena u gradu. Ona je neophodna. U malim naseljima svatko zna vaše lične stvari. U gradu ne zna — samo oni kojima izaberete da nešto kažete saznat će više o vama. To je jedna od odlika grada koju većina gradskih stanovnika smatra dragocjenom i to je dar velegradskog života koji se duboko voli i ljubomorno čuva. — J. Jacobs, *ibid.*

Izgleda da je sve ono što čini život interesantnim opasno za postojeći poredak. — Robertnes Park & Ernst Burges, *The City*, The University of Chicago Press, 1925.

ideološkog spektra, a dolazi do izražaja u teorijama o gradu, u dnevnoj politici i urbanističkoj praksi.

Za nacionalističku i/ili religioznu desnicu grad je mjesto grijeha, raspada obitelji i propadanja nacije. Iako sadrži povijesne spomenike i simbole nacije i kulta, grad je za njih opasan jer se u njemu rađaju ravnodušnost, sumnja i osporavanje. U desnoj antigradskoj propagandi vrlo je raširen i prilično star stereotip »zdravog i poštenog seljaka« nasuprot »dekadentnom i pokvarenom građaninu«.

Stavovi ljevice su kompliciraniji i ambivalentniji. Lijeve ideje su u gradovima, uz malobrojne izuzetke, uvijek imale veću podršku nego izvan njih. U nekim socijalističkim zemljama čak se u postrevolucionarnom razdoblju forsirala urbanizacija — s ciljem ubrzanja ekonomskog i socijalnog progressa. Unatoč tome, i kod autoritarnog i kod slobodarskog krila ljevice nailazimo dosta često na anti-urbane stavove. Izgleda da ljevicu smeta to što su mnoge gradske pojave, pa i mnoge gradske kvalitete, rezultat individualizma, profita, rente, eksploatacije čovjeka i prostora, što se pojam »gradski« donekle poklapa s pojmom »građanski«. Dogmatska ljevica uz to još gleda s nepovjerenjem na grad kao na mjesto gdje se »buržoaska dekadencija« kombinira sa »stranim utjecajima«, stvarajući tako »duhovno zagađenje« koje, navodno, ugrožava socijalizam.

Možda bi bilo previše i zahtijevati da ideologija čije su preokupacije jednakost, socijalna pravda i egzistencijalni problemi proizvodnje i raspodjele, pokaže mnogo razumijevanja za raznolikosti i finese urbanog života, bar u svojoj prvoj fazi. Tek od H. Lefebvra počinje iscrpnije i ozbiljnije, ali ne baš uvijek previše jasno, bavljenje lijeve misli urbanom problematikom.

Nasuprot tome, antiurbanu ideološku nit možemo pratiti kroz zaista dugi period: od biblijskih osuda »grešnih« gradova (Babilona, Sodome i Gomore, Jeruzalema), pa preko sv. Augustina, Tomassa Campanelle, socijalista-utopista, sovjetskih »dezurbanista«, seljačkih stranaka, Le Corbusiera i F. L. Wrighta, sve do maoizma i prisilnog raseljavanja gradova za vrijeme Pol Potovog režima u Kampučiji. U marginalnom smislu, ovamo spadaju i naivne simpatije nekih sociologa prema »malim, harmoničnim zajednicama u prirodi« (koje idu sve do traženja uzora u neolitskom selu), kao i pokušaji da se takve zajednice ostvare u obliku alternativnih ruralnih komuna. Romantični naturalizam, težnja za »povratkom prirodi« javlja se pretežno kod gradskih intelektualaca kao neurotični simptom (»Život je negdje drugdje«). Vrlo su rijetki, naime, oni koji su se stvarno spremni odreći prednosti gradskog života na dulje vrijeme.

Osnovni motivi svih navedenih antigradskih stavova su puritanizam (ekološki i/ili moralni) i kolektivizam. Gradu se prigovara da je neprirodan, nezdrav, prljav fizički i moralno, da je u njemu čovjek otuđen i usamljen, da se gubi smisao za zajednicu. Grad ne odgovara idealu jednostavne, moralne i monolitne zajednice — a taj je ideal u manjoj ili većoj mjeri prisutan u gotovo svim ideologijama. Ideolozi žele da se njihove ideje shvate ozbiljno i da se striktno provode u djelo, a za to je potrebna kontrola kakvu je u gradu teško ostvariti.

Zanimljivo je — i psihoški vjerojatno ne slučajno — da se teorija »modernog urbanizma« javlja u vrijeme kad se ideologije autoritarnog kolektivizma

nalaze na svom vrhuncu. Činjenica što je Atenska povelja objavljena baš 1933. godine je, naravno, koincidencija — ali naglasak na redu, strogosti, higijeni, osunčanju i odbacivanju sentimentalnosti prema starome neodoljivo asocira na »novi poredak«, »novog čovjeka« i »zdravu naciju«. Ljudi su rijetko kada u stanju da se potpuno distanciraju od dominantnih tendencija svog vremena.

Prema stereotipu koji su stvorili ideolozi i dušebrižnici, selo je »zdravo« a grad je »bolestan« (što znači da ga treba napustiti ili radikalno liječiti — urbanističkim zahtjevima, socijalnom integracijom, prostornom organizacijom i sl.).⁶ Obični ljudi, zanimljivo, to ne vide i većinom teže od »zdravog« k »bolesnom« — iako ima i obratnih tendencija i, opet, obrata tih obratnih tendencija. Značajno je, međutim, što se ti obrati dešavaju u situacijama gotovo totalne urbanizacije (Britanija, Nizozemska, SAD).

Državne vlasti pokazuju lako razumljiv afinitet prema folkloru, obiteljskim i vojničkim vrlinama — a urbana sredina za njih ostaje sumnjiv i nesiguran teren. Ovčice tu izmiču pastirima, što se ovima, prirodno, ne sviđa — a ne odgovara ni nekim (pravim) ovčicama. S druge strane, veliki gradovi i njihov rast dio su državnog prestiža. »Moderni urbanizam« našao je, izgleda, rješenje te dileme — stvarajući monumentalne gradske prostore bez gradskog života.

U svojoj početnoj, skromnijoj fazi, urbanizam je bio samo regulacija izgradnje i, kao takav, u odnosu na gradski život bio je relativno neutralan, nenametljiv. Kasnije, »obogaćen« raznim teorijama, on se sve više ideologizira i pretenzije mu rastu sve do pokušaja totalne organizacije gradskog prostora i života prema jednom konceptu — ideji. Estetiziranju se pridružuje moraliziranje. Tako se urbanizam, paradoksalno, okreće protiv svojeg objekta, nastojeći da ga ograniči, »sredi«, podijeli u ćelije (stambene rajone i »zajednice susjedstva«) i oduzme mu njegove bitne karakteristike — drugim riječima, da kastrira potencijalni prostor slobode.⁷ »Moderni urbanizam« stvara grad po mjeri totalno usmjerenog čovjeka, iz čijeg života su nestali spontanost i slučajnost, tako da on i slobodno vrijeme provodi organizirano, u »rekreacionim centrima«. ⁸ Osnovna ideja, koja se ne javlja samo u urbanizmu, jest »napraviti red«. ⁹

Razvoj mnogobrojnih struka i naučnih disciplina, te njihov ulaz u domenu urbanizma, dovode do stvaranja i ozakonjenja brojnih sektorskih normativa. Oni se odnose pojedinačno, sa svojim optimalnim pa i maksimalnim zahtjevima, pri čemu se zaboravlja da su za grad nužni kompromis i sinteza. Grad u kojem bi svi higijenski, ekološki, prometni, vatrogasni, obrambeni i ostali normativi bili zadovoljeni bio bi tako raspršen da više i ne bi postojao kao grad.

⁶ Postavljamo dijagnozu suvremenog grada. Kazat ćemo: on je bolestan, smrtno bolestan, ali i mi nećemo da ga liječimo. Radije bismo ga razorili i hoćemo da se bacimo na nov način teritorijalnog rasporeda stanovništva, način oslobođen svih unutrašnjih proturječnosti, koji bi se mogao označiti socijalističkim. — Iz pisma M. Ginzburga Le Corbusieru, *Savremena arhitektura* br. 1—2, 1980.

⁷ To razvrstavanje je pravi program urbanizma. Ostvariti ga u praksi znači početi prečišćavanje velikih gradova. Jer oni su danas, nakon njihovog strmoglavog rasta, najstrašniji kaos: tu se sve izmiješalo. — Le Corbusier, *Urbanisme*, Cres, 1985.

⁸ Ortodokсни urbanizam je pretrpan puritanskim i utopijskim koncepcijama o načinu na koji ljudi treba da koriste svoje slobodno vrijeme. — J. Jacobs, *ibid.*

⁹ Ideal je da ništa ne bude van kontrole. Da bi se životom manipuliralo na tako čvrsto uzdi, sve vrste raznih aktivnosti moraju biti svedene na svoj najniži zajednički nazivnik. — R. Sennett, *ibid.*

Postoje i drugi propisi koji djeluju antiurbano, a motivirani su najčešće zaštitom ugleda i estetike grada (npr. zabrana ulične prodaje, postavljanja kioska, ograničenje otvaranja ugostiteljskih lokala i sl.).

Jedan od najčešćih urbanističkih i ujedno jedan od najefikasnijih antiurbanih instrumenata je tzv. rezervacija prostora, »čuvanje« prostora za neku buduću namjenu — čime se postojeći ili potencijalni gradski prostor umrtvljuje, sprečava se njegova fizička i funkcionalna evolucija, koja je sigurno dio osnovnih urbanih procesa. Što je »rezervirani« prostor veći, njegov je efekt negativniji.

Kao što smo vidjeli, mnogo toga upereno je protiv grada i urbaniteta. Ide li mu što u prilog?

Dok korijene antiurbanih stavova nalazimo u jakoj kastrativnoj komponenti naše kulture (od kršćanske askeze do »rada kao mjerila svih ljudskih vrijednosti«), prourbane tendencije zasnivaju se na egoizmu, hedonizmu i želji za slobodom — dakle na duboko životnim, amoralnim impulsima. Unatoč suvremenom procvatu raznih fanatizama i fundamentalizama, nije vjerojatno da će ti impulsi nestati. Protagonisti urbaniteta su ljudi koji svoje zadovoljstvo traže izvan radno-obiteljsko-patriotske uloge, koji žele razonodu, spontano druženje, doživljaj — ukratko, užitak. Potencijalno, njihov broj je vrlo velik — zato postoji dresura od strane mnogih društvenih institucija, da ga učini što manjim.

Na svjesnom nivou, najviše zalaganja za urbanitet ima danas u okviru same urbanističke i njoj bliskih profesija (sociolozi, psiholozi, historičari umjetnosti) — iako se još nipošto ne može reći da antiurbanih stavova u tim profesijama nema. Pomak u zadnjih desetak godina ipak je vrlo primjetan naročito u teorijskom i deklarativnom smislu. U praksi još prevladava inercija i pitanje je kad će (i da li će) doći do ozbiljnijih promjena.¹⁰ Zalagati se za urbanitet znači opredijeliti se za dionizijski princip a protiv apolonijaskog, a to vodi u konflikt s mnogim etabliranim ljudima i shvaćanjima, i tu je potrebna velika upornost i mnogo veće snage nego za pobjedu u teorijskoj raspravi.

Neka već postojeća a još više perspektivna društveno-ekonomska kretanja mogla bi također djelovati pozitivno u smislu urbaniteta. To su npr. porast obrazovanosti i kulturnih potreba stanovništva, više slobodnog vremena, pomak od proizvodnje prema uslugama, od velikih prema malim serijama, štednja energije, ograničavanje investicija itd. Kao što vidimo, radi se o nekoj kombinaciji kretanja prema »postindustrijskom društvu« i kriznih, odnosno stagnantnih situacija. Njihov obim i učinak u ovom je času vrlo teško ocijeniti.

ZNAČAJ PROSTORNE I SADRŽAJNE STRUKTURE

Kao reakcija na arhitektonski determinizam (»arhitektura je ključ svega«), javlja se sociološka teorija prema kojoj grad sačinjavaju ljudi i njihovi društveni odnosi, a prostorni okvir je manje-više irelevantan. Danas je vjerojat-

¹⁰ Pseudonauka urbanizma izgleda skoro neurotično uporna u oponašanju empirijski dokazanih promašaja i u ignoriranju empirijski dokazanih uspješnih rješenja. — J. Jacobs, *ibid.*

no već jasno da ova druga teorija nije mnogo bolja od prve, da se u oba slučaja radi o »imperijalizmu struke«. Grad je isto toliko aglomeracija zgrada koliko i aglomeracija ljudi. Raspored zgrada je nešto što je fiksno, pa nužno utječe na kretanje ljudi i njihovo korištenje gradskog prostora. Najbolje dokaze za to pruža nam razlika između klasično građenih dijelova grada i tvorevina »modernog urbanizma«.

Prave urbane kvalitete nalazimo u starijim gradovima ili dijelovima gradova — a u novijim jedino onda ako su građeni na klasičan način. Osnovne karakteristike tog načina izgradnje, osim onih koje navodi Jane Jacobs u svojoj prvoj knjizi (velika gustoća izgradnje, velika tlocrtna izgrađenost parcele, gusta mreža ulica), bile bi sljedeće:

— kontinuirana izgradnja kuća duž ulične fronte, čime se formiraju zatvoreni blokovi;

— relativno male dimenzije većine građevinskih parcela (400—600 m²);

— pješački hodnici neposredno uz fasade kuća, bez zelenih tampona i dilatacija (zelenilo, gdje ga ima, smješteno je između pješačkog hodnika i kolnika);

— lokali smješteni prvenstveno u prizemljima kuća, eventualno još u prvom katu ili suterenu;

— ograničen pristup u unutrašnjost bloka, s potpunim prolazom samo u izuzetnim slučajevima (tako se diferencira ulični od dvorišnog prostora).

Treba naročito naglasiti značaj neposrednog kontakta fasade zgrade i pješačkog hodnika. Čini se čak da se u tom detalju krije prostorna suština urbaniteta (kao što je njegova sadržajna suština u izmiješanosti funkcija, a sociološka u životu među mnoštvom nepoznatih). U gradu pješak hoda uz kuće — u predgrađu je između njih trava.

Blokovska izgradnja, formiranje uglavnom kontinuiranih uličnih fasada, izgleda da je nužan preduvjet za nastanak urbaniteta. Za sada nema primjera koji bi dokazivali suprotno — grad bez ulica, trgova pa prema tome i blokova nije pravi grad, isto tako kao što stolica bez sjedala, nogu i naslona nije prava stolica. Radi se o toliko bazičnim stvarima da tu nema mjesta za neku originalnu kreaciju. »Igra slobodnih volumena u prostoru, obasjanih suncem« može biti vizualno impresivna, ali očito ni u kojem slučaju ne može stvoriti urbanitet.

Gradski prostor karakterizira izmjena jasno izraženih, iako višenamjenskih elemenata: ulica, kuća, dvorišta, trgova, parkova. Nova naselja — Novi Zagreb, Novi Beograd i sl. — nisu gradovi jer se sastoje samo od kuća u ne-definiranom prostoru.

Ulica, kao najvažniji javni prostor, kao kvintesencija grada, doživjela je i još doživljava ogorčene napade, inspirirane uglavnom raznim strahovima. U govoru roditelja, pedagoga, političara i novinara ulica ima izrazito negativnu konotaciju (»uličari, uličarke, čaršija, neće nam ulica odgajati omladinu, neće nam ulica diktirati politiku« itd.). Ono što je dobro dešava se u obitelji ili u nekoj organizaciji, a ono što je loše i opasno — na ulici. Grad je mjesto grijeha, a ulica je potencirani grijeh. Ona znači besposličarenje, lutanje bez cilja, seks, drogu, sumnjive ideje, kriminal. Zaista, u labirintu gradskih ulica čovjek je prepušten raznim iskušenjima, svojim porivima i svojoj pameti — a za

službene ili samozvane tutore nikad nismo dovoljno pametni, uvijek postoji opasnost da ćemo postupiti »po svojoj glavi«, »skrenuti s pravog puta« i sl.¹¹

Tako, kad je Le Corbusier lansirao svoju katastrofalnu parolu »Smrt ulici!«, građani nisu osjetili da on napada nešto za njih dragocjeno. Tek kasnije, kad je »moderni urbanizam« stvarno ukinuo ulicu (u novim i rekonstruiranim gradskim cjelinama), do svijesti ljudi dopire činjenica da nestaje nešto bitno, da grad postaje defektan.¹²

Na užem području Pariza, bez sumnje jednom od područja najvišeg stupnja urbaniteta na svijetu, na ulice otpada 25% ukupne površine, 2/3 parcela manje su od 500 m², srednji koeficijent izgrađenosti iznosi 2,60, a gustoća stanovništva 263 na hektar. U klasično građenim dijelovima mnogih evropskih gradova, uključujući i naše, nalazimo slične situacije. Količina zelenila je relativno mala, znatno ispod suvremenih urbanističkih normativa, ali se ono pojavljuje u oblicima koji najbolje odgovaraju urbanoj sredini: u obliku parka, drvoreda i dvorišnih nasada. Ako u gradu ima premalo zelenila onda gradu nešto nedostaje. Ako je zelenih površina previše, nedostaje grad. Parkovima smisao daje okolna izgradnja i ljudi koji ih koriste.

Kvalitete klasičnog načina izgradnje ne potječu iz neke superiorne mudrosti ranijih vremena, nego iz raspoložive tehnologije i tadašnjih društveno-ekonomskih odnosa, što je sve bilo regulirano dosta jednostavnim građevinskim propisima. Paradoksalno, mnogo savršenija moderna tehnologija, veće društveno bogatstvo i ambiciozno, znanstveno utemeljeno planiranje dali su jadne rezultate. Danas se urbanitet ne stvara ni u planiranim novim naseljima ni u predgrađima individualne izgradnje (korbizijanski veliki ansambli i suburbija američkog tipa podjednako su antiurbani).

Raspored zgrada u novim naseljima u principu je isti kao unutar kruga kasarne ili tvornice — u sva tri slučaja radi se o nečemu što je zamišljeno kao u sebe zatvoreni homogeni sistem. Umjesto zida, naselje je ograđeno brzim prometnicama. Idealni rezultat takvog načina izgradnje trebao bi biti »jasna prostorna organizacija«, grad podijeljen na naselja okrenuta prema unutra, prema harmoničnom životu male zajednice. Hijerarhija centara, odvajanje rada od stanovanja i organizirano provođenje slobodnog vremena u »rekreacionim zonama« kompletiraju takvu sliku.

Budući da je promašaj ortodoksnog urbanizma zaista već evidentan, u zadnje vrijeme javljaju se razne stidljive alternative — no ti poluotvoreni blokovi i druga danas moderna polovična rješenja ne mogu ni upola zadovoljiti. Za sada, pun uspjeh se može konstatirati jedino tamo gdje se ranije stvorena gradska struktura obnavlja ili popunjava na oprezan, u suštini tradicionalan način.

¹¹ Banska vlast pristupa osnutku posebnih zavoda za odgoj moralno ugrožene muške i ženske djece i mladeži, u kojima će ova djeca ulice pored školskog obrazovanja primiti i specijalno obrtno i stručno obrazovanje za takova zvanja i obrte, koji ih neće više dovesti u grad, kako ih ne bi svojim kobnim utjecajem opet upropastio. — *Godišnjak Banske Vlasti Banovine Hrvatske, 1939—40.*

¹² Ulice i njihovi trotoari, najvažniji javni prostori grada, njegovi su osnovni životni organi. Sjetite se nekog grada — što vam izlazi pred oči? Njegovo lice. Ako su gradske ulice zanimljive, grad djeluje zanimljivo; ako su one dosadne, grad izgleda dosadno. Ukidanje ulica — a to povlači i ukidanje njihove društvene i ekonomske uloge — jeste najpogubnija i najrazornija ideja ortodoksnog urbanizma. — J. Jacobs, *ibid.*

Smatrati povratak klasičnoj izgradnji reakcionarnim imalo bi isto toliko smisla kao i smatrati reakcionarnim napuštanje najlonske i povratak pamučnoj košulji. Kompaktna, blokovska izgradnja umjerene visine (2-5 katova) ne samo da je najbolja s gledišta urbaniteta, već je i ekonomski i energetski najpovoljnija. Njezinim protivnicima preostaju ekološki i sigurnosni argumenti, dobrim dijelom iracionalni. Stvarno smanjenje zagađenja postiže se kontrolom njegovih izvora, dok se prostorno-planerskim mjerama zagađenje samo pre-mješta ili razrađuje. Radi toga, sigurno, nije vrijedno žrtvovati osnovna obilježja grada, a zbog nekih hipotetičnih opasnosti još manje.

Namjena unutrašnjosti postojećih gradskih blokova varira, uglavnom ovisno o njihovom položaju u gradu: u centru su tu smješteni razni servisni pogoni, prodavaonice, ugostiteljski lokali i dvorišni stambeni objekti (danas takvo stanovanje ima izrazite prednosti), dok izvan centra dvorišta služe rekreaciji i raznim kućanskim potrebama stanara dotičnog bloka. Razni pokušaji, kojih se urbanisti još nisu sasvim odrekli — da se takvo stanje promijeni, da se blokovi »raščiste«, dvorišta spoje, učine prolaznim i sl. — mogu biti pogubni za gradsku strukturu koja ima logiku dublju od urbanističkih teorija.

Među mnogobrojnim djelatnostima koje nalazimo u gradu neke su od izuzetnog značaja za razvitak i održavanje urbaniteta. To su u prvom redu trgovine, ugostiteljstvo i kultura (u širem smislu, uključujući i popularne zabavne sadržaje.) Industrija, iako predstavlja vrlo značajan dio materijalne baze, nije djelatnost takvog karaktera: oni gradovi kojima dominiraju trgovina i usluge u pravilu su »gradskiji« od industrijskih gradova iste veličine.

Nije nikakvo čudo da su spomenute »najurbanije« djelatnosti (uz izuzetak akademske kulture) na udaru puritansko-redukcionističke ideologije. Na njih se nabacuju etikete kao: komercijalizacija, poticanje potrošačkog ponašanja, laka zarada, kič, pornografija, alkoholizam i sl. Sjećamo se opomena iz škole: »Kako se to ponašaš? Nisi na sajmištu! Kako to sjediš? Nisi u kavani!« U novinama dežurni propovjednici povremeno napadaju »malograđanski kavanski mentalitet«. Očito je da ta mjesta, kao i ulica, asociiraju na raspuštenost, i da su nešto suprotno reprezentativnim prostorima grada. Tretiranje »buvlje pijace«, i ulične prodaje uopće, dobro je mjerilo urbane svijesti gradskih vlasti — i kreće se od zabrane u represivnim ili pokondirenim sredinama do blagonaklone tolerancije u gradovima koji se više ne boje za svoj ugled.

Ako je cilj urbanističke politike očuvanje i poticanje urbaniteta (to je, na žalost, samo pretpostavka), onda njeni instrumenti treba da budu:

a) davanje široke slobode sitnoj privatnoj, zadružnoj i društvenoj inicijativi, uz paralelnu kontrolu velikih društvenih ili privatnih investicija, te vrlo oprezan pristup većim građevinskim zahvatima;

b) zaštita, u slučaju potrebe i subvencioniranja stanovanja i onih sadržaja koji naročito doprinose urbanitetu a nisu toliko rentabilni (kavane, izložbeni prostori, klubovi, lokali s tradicijom i sl.).

Naravno, bilo bi iluzorno i štetno očekivati i nastojati da svi dijelovi grada dobiju visoki stupanj urbaniteta. Tolike potencijale nema ni jedan grad.

ZAKLJUČNE TEZE

Koliko ćemo urbanitet smatrati vrijednim, ovisi o našem pogledu na svijet i način života. Za čistunce i fanatike bilo koje vrste on je manje-više nepoželjan, a nije naročito interesantan ni za ljude koji grade kuće ili karijere, duboko smrzavaju meso i »žrtvuju se za djecu« (dakle, okrenuti su »višim ciljevima« ili budućnosti). Važan je u prvom redu za individualiste i hedoniste, koji žive iz dana u dan. Uvodni citat ključ je ovoga teksta: ako se možete identificirati s njegovom autoricom, znači da imate, bar u fantaziji, izrazito urbane potrebe. Ako se upitate: Od čega je ona živjela? Što je s njenom familijom? — znači da je vaš odgoj bio vrlo uspješan.

Urbani život nije idealan i nije za svakoga — on je šansa, iskušenje i avantura. Urbani stanovanje nije nesmetano ni ekološki savršeno, ali ima druge prednosti — radi se o načinu života koji se izabire ili ne. Urbanizam i društvena zajednica nemaju pravo da taj izbor onemoguće. Afirmacija urbaniteta traži, dakle, afirmaciju individualizma i hedonizma. No ne znači li pozitivno vrednovanje individualizma zanemarivanje ljudske potrebe za društvenošću? Ne, nipošto. Nije individualizam, već je kolektivizam prava suprotnost slobodne, selektivne društvenosti. Individualnost daje druženju pravi sadržaj i smisao.

Kozmopolitsko i lokalno treba da koegzistiraju u gradu jer mu to daje ujedno urbanost i specifičnost. Uniformiranost »internacionalnog stila« čini svijet dosadnim, dok bi dosljedno primijenjeni lokalizam bio lažan i, u stvari, nemoguć.

»Moderni urbanizam« kojeg je danas već teško smatrati modernim) hibrid je vrlo plitkih, jednostranih socijalno-utopističkih teorija i ogromne narcisoidnosti arhitekata. Zamisao da grad treba da bude rezultat socijalnog projekta nije ništa manje monstruoza od zamisli da on bude rezultat arhitektonskog projekta.

Težnja da se problemi »razriješe«, da se uklone kontradikcije i paradoksi, da se grad učini »logičnim« — vodi osiromašenju, simplifikaciji urbanog života. Sklonost »cjelovitim rješenjima« i »korjenitim promjenama« karakteristika je totalitarnog duha.

Klasični grad nije idila, ali je — sa svim svojim problemima i konfliktima — još uvijek daleko bolji od svih čistunskih modela koje su nam ponudili i još tu i tamo nude veliki kreatori, socijal-utopisti i razni dušobrižnici. Oprezniji i senzibilniji pristup gradskom tkivu i gradskim problemima, koji se u novije vrijeme afirmira u urbanizmu, možda će rezultirati nekim poboljšanjima — vjerojatno u obrnutoj proporciji sa svojim ambicijama.

Stari grčki filozofi osuđivali su poroke i neslogu Atene, trgovačkog i pomorskog grada otvorenog prema svijetu, a uzdizali su nasuprot tome junaštvo i disciplinu jednostavne, pastoralne Sparte. I zaista, Sparta je u ratu pobijedila Atenu. No, što je s njima danas? Atena je grad od preko tri milijuna stanovnika, neosporno dominantan centar Grčke u svakom pogledu i jedna od evropskih metropola (iako relativno manjeg značaja nego u antičko doba). Sparta je provincijski gradić od petnaestak tisuća stanovnika, a i uspomenu na njene vrline sačuvali su nam pisci Atene.

Spartanski duh bio je i ostao provincijalan.

ZORISLAV PERKOVIĆ
Urbanity and the Anti-Urban Tendencies

The author discusses the problem of operationalization of the notion of urbanity. Developing its urbanistic, sociological, civilizational, but also its colloquial meaning, the author emphasizes different tendencies with continuously putt into question urbanity as a way of living. The author especially critically discusses the different concepts of Le Corbusier and his adherents and proponents.